

Toivon visioita 1940-luvun Euroopassa

Heli Paalumäki

Mitä tulevaisuus on? Helpointa on vastata sanakirjan tavoin, että tulevaisuus on tulossa olevaa aikaa. Tulevaisuudeksi voidaan kutsua tulevia sukupolvia tai odotettavissa olevaa onnellista asioiden tilaa. Tulevaisuudella voidaan tarkoittaa myös lukemattomien kehitysprosessien mahdollisia seurauksia, kuten puhuttaessa tulevaisuuden yhteiskunnasta tai maapallon tulevaisuudesta. Tulevaisuus voi olla kaukana tai lähellä, se voi herättää pelkoa tai uteliaisuutta. Joka tapauksessa se on asia, joka ei ole olemassa muuten kuin elämän ja tekojen horisonttina, kuvitelmien ja intohimojen alueena.

Historiassa tulevaisuus on ollut aina läsnä. Historiallisesti ehkä kiehtovimpia ovat ajat, jolloin on oltu uuden kynnyksellä tietämättä, mitä on edessä: aikakausien taitteessa, katastrofin jälkeen, uudistusliikkeiden syntyessä, suurten muuttojen ja matkallelähtöjen alussa. Tällainen vaikeasti hahmotettava tilanne vallitsi 1940-luvun puolivälissä, jolloin vanha Eurooppa näytti olevan henkisessä umpikujassa. Katastrofaalinen sota kirvoitti runsaasti länsimaisen kulttuurin tilaa ja tulevaisuutta tutkiskelevaa kirjallisuutta, ja aiheeseen tartuttiin myös Suomessa. Miten ajan ongelmia diagnosoitiin ja mistä suunnista tähyiltiin tulevaisuuden toivoa?

Seuraavassa esittelen kolme aikalaistulkintaa siitä, mille perustalle tulevaisuutta voi rakentaa: kulttuurikriittisen, taloudellisen ja utopistisen näkemyksen toivosta. Hahmotukset kertovat epävarmasta tilanteesta mutta myös asenteesta, halusta ymmärtää maailman tapahtumia ja etsiä vaihtoehtoja.

Kestäviä arvoja etsimässä

”Ihmiskunnan elämä on nyt siinä kohdassa, että jokainen ajatteleva yksilö tuntien vastuunalaisuutensa ihmisenä pyrkii itselleen selvittämään, ”..mikä on se pohja, jolla aikamme kulttuuri lepää ja mikä on oleva sen kohtalo”, kirjoitti kirjallisuudentutkija ja tuleva Turun yliopiston kirjallisuuden professori Eino Krohn (1902–1987) kirjassaan *Henkisen kulttuurimme kohtalo* (1948). Krohnin sanat kuvastavat humanistin kokemaa velvollisuutta osallistua kulttuuriseen itsetutkiskeluun, joka uuden maailmansodan myötä ulottui syvälle yhteisöjen sielunelämään. Kirjallisuusluettelosta selviää, että kirjoittaja tunsikin hyvin modernia filosofiaa ja Spenglerin kulttuurien nousua ja tuhoa koskevat teokset. Krohn oli vaikuttunut historioitsija Johan Huizingan (1872–1945) vasta ilmestyneestä esseestä, joka suomeksi voisi kuulua ”Kun aseet vaikenivat”. Huizinga ei itse ehtinyt nähdä sodan päättymistä, mutta kirjassaan hän pohti tulevaa rauhan aikaa ammentaen vuosisataisesta perinnöstä. Synkästä ajasta huolimatta kulttuurikriitikoiden tarkoituksena oli pohtia tulevaisuutta ja vähäisiltä näyttäneitä kulttuurin paranemisen mahdollisuuksia.

Eino Krohnin tyylillisesti lennokkaat oman ajan diagnoosi seurasi kansainvälisten keskustelujen linjoja. Keskeistä oli erottelu aineellisen ja henkisen kulttuurin välillä. Hän kuvasi teknisen kehityksen yleismaailmallista luonnetta, jota meidän aikamme kutsuttaisiin globalisaatioksi: sähköisiä tiedotusvälineitä, mukavuuksia tuottavaa teollisuutta, tuotteiden nopeaa ja halpaa kuljetusta. Yleismaailmallinen aineellinen kulttuuri oli Krohnin mukaan tehnyt kaikista ihmisistä maailmankansalaisia, asuivatpa he New Yorkissa tai Nurmeksessa.

Elimellisesti yhteen kietoutunut yhteiskunta oli kuitenkin kulttuuriltaan heikko ja sen vuoksi kyvytön vastustamaan sotaa, joka levisi kuin sairaus ihmiskunnan ruumiissa.

Kulttuurikriitikot etsivät selitystä oman ajan militarismille, hypernationalismille ja pinnallisuudelle historiasta, faustilaisen ihmiskuvan syntyjuurilta, järjen ylikorostamisesta, 1800-luvun alun nationalismista ja yksilökultista. Historian peiliin katsoen kysyttiin myös kestäviä arvoja, joille länsimainen kulttuuri voisi rakentua uudelleen. Tällaisia arvoja olivat esimerkiksi oikeudenmukaisuus, tasa-arvo, vapaus ja kristillinen altruismi, joiden katsottiin kukoistaneen menneinä aikakausina.

Eino Krohn ajatteli, että kulttuurilla oli hahmotettavissa ”sielullishenkinen olemus”, joka oli kytköksissä yhteisöihin tai, Krohnin sanoin, ”kollektiivipersoonallisuuksiin”, kuten kansa, luokka tai valtio. Ihmiskunnalta puuttui vielä tietoisuus itsestään orgaanisena kokonaisuutena, jolla on yhteinen kohtalo. Tällaisen koko ihmiskuntaa koskevan tietoisuuden syntyminen olikin tärkeä tulevaisuuden visio 1940-luvun humanisteille.

Toivo suuresta talouskasvusta

Eric Hobsbawm on 1900-luvun historiassaan osuvasti kuvannut, miten äärimmäisen kurjuuden jälkeiset vuosikymmenet muistetaan usein miltei yhtä äärimmäisenä talouskasvun ja elintason paranemisen aikana Euroopassa. Hyvin monet, erilaisista poliittisista lähtökohdista, ajattelivat vuonna 1945, että parempaa tulevaisuutta rakennetaan aineellisia olosuhteita parantamalla. Nälkä, puute ja sairaudet olivat läsnä kaikkialla ja oli selvää, että näihin vaikuttaminen oli kiireinen yhteiskunnallinen tehtävä.

Sodan jälkeen laskelmia suunnattomasta talouskasvusta pidettiin kaikesta huolimatta uskallettuina. ”Talouskasvun profeettana” tunnettu ranskalainen ekonomisti Jean Fourastié (1907–1991) erottui varovaisten tutkijoiden rivistä julkaisemalla vuonna 1949 suurelle yleisölle suunnatun kirjan ”Kahdennenkymmenen vuosisadan toivo”. Pitkien historiallisten aikasarjojen ja tulevaisuuden kehityslinjojen laskemisen avulla hän ennusti köyhyyden vähenevän ja elämän helpottuvan laajojen ihmisjoukkojen elämässä aivan lähivuosikymmeninä.

Kiinnostavaa on, että kirjassa taloustiede esitetään vastauksena ajankohtaiseen kriisiin, jota kuvataan melkein samoin sanoin kuin kulttuurintutkijat. Ekonomisti kirjoittaa, että ”ihminen elää vanhentuneen menneisyyden ja tuntemattoman tulevaisuuden välissä”, jossa tekniikka on kuljettamassa ihmiskuntaa ”kohti arvaamattomia horisontteja” vailla traditioita ja käypää mittapuuta. Fourastién näkökulma tulevaisuuteen perustui ”faktojen objektiiviseen tutkimukseen”, jonka avulla voi ennustaa tulevaisuutta laskennallisesti ja toimia tiedon perusteella. Faktat olivat tilastotietoa, jota Fourastié vyöryttää kirjassaan esiin suuren määrän 1800-luvulta lähtien. Fourastié katsoi parhaillaan eletävän siirtymävaihetta, jolloin aineellinen elintaso nousee jyrkästi saavuttaakseen lakipisteensä. Optimistisesti hän ennakoi myös vapaa-ajan kasvua ja suurten ihmisjoukkojen mahdollisuutta henkisiin harrastuksiin.

Toivo historian periaatteena

Tulevaisuudesta on mahdotonta puhua mainitsematta edes ohimenneen utopian käsitettä, joka 1700-luvulta lähtien oli merkinnyt täydellisen tulevaisuuden yhteiskunnan kuvitelmia ja toteutusyrityksiä. Totalitaristiset valtiokokeilut toivat utopia-sanalle huonon maineen, ja utopioiden sijaan dystopiat sopivat paremmin tulkitsemaan vallan ja teknologian herättämiä

pelkoja. Toisen maailmansodan ankeina vuosina kirjoitettiin kuitenkin yksi utopismin suurisuuntaisimmista filosofisista teoksista, saksalaisen Ernst Blochin (1885–1977) teos *Toivon periaate* (1959).

Ernst Blochia luonnehditaan usein marxilaiseksi toisinajattelijaksi. Hänen ajattelunsa perustui materialistiseen historianäkemykseen, mutta toisin kuin Karl Marx, joka piti utopisteja haaveilijoina, Bloch halusi ujuttaa utopian marxismin sisään. Tämä toi hänelle kunniaa mutta myös vaikeuksia, ja hän siirtyi kotimaastaan Itä-Saksasta länteen 1960-luvun alussa.

Bloch kirjoitti teostaan Yhdysvalloissa maanpaossa vuosina 1938–1945, mutta se ilmestyi Itä-Saksassa vasta 1950-luvun kuluessa. Toisin kuin monessa muussa aikalaisteoksessa, Bloch viittaa kirjan alussa vain epäsuorasti kirjoitusajan oloihin. Kirjasarjaa lukiessa paljastuu, että teos on massiivinen ja vaikeaselkoinen yritys jäljittää toivoa kaikessa inhimillisessä toiminnassa, historian kaikkina aikoina. Bloch käsittelee haaveilua, vallankumouksia, arkkitehtuuria, maalaustaidetta, musiikkia, mystiikkaa, politiikkaa, kaikkea, mikä Blochille ilmensi ihmisen kykyä kokea epätäydellisyyttä ja tavoitella asioiden parantamista ja luoda uutta.

Ernst Blochin materialismi tulee esiin hänen näkemyksessään, että elämän parantamisen halu syntyy olosuhteista. Kaipuun kohde sijaitsee ainaisesti tulevaisuudessa, jota Bloch kutsui lämpimästi kodiksi.

Menneisyyden taakka

”On otettava huomioon, että olemme itse mukana kaikessa, mitä tapahtuu ympärillämme”, huomautti Eino Krohn sodanjälkeisessä esseessään. Tulevaisuuden hahmottaminen oli myös oman paikan hahmottamista ajan kulussa, vaikka sen ymmärtäminen vaati syventymistä keskiaikaan tai matemaattisiin laskelmiin. Humanistien toiveissa oli löytää tulevaisuudelle pohjaa uudistamalla kulttuuria. Ekonomistit ajattelivat avun löytyvän tiedettä kehittämällä. Utopisti puolestaan näki toivoa kaikkialla arkisessa elämässä. Erilaiset näkemykset kertovat halusta selviytyä menneisyydestä ja valaista tulevaa tiedostaen, että on itse sidoksissa omaan aikaansa kohtaloihin.

Kirjallisuutta:

Ernst Bloch: *The Principle of Hope I-III*. Alkuperäisteos: *Das Prinzip Hoffnung*, 1959. Käänt. Neville Place, Steven Plaice ja Paul Knight. The MIT Press, Cambridge, Mass. 1986.

Jean Fourastié: *Le Grand espoir du XXe siècle*. Gallimard, Paris (1949) 1963.

Eric Hobsbawm: *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991)*, suom. Pasi Junila. Vastapaino 2014.

J. Huizinga: *Wenn die Waffen schweigen. Die Aussichten auf Genesung unserer Kultur*. Alkuperäisteos: *Geschonden Wereld*, käänt. Wolfgang Hirsch. Burg Verlag, Basel 1945.

Kaipaava moderni. Nostalgian ja utopian kohtaamisia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle, toim. Pertti Grönholm ja Heli Paalumäki. Historia mirabilis 11. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 2015.

Eino Krohn: *Henkisen kulttuurimme kohtalo*. Aikamme kulttuuri 7. Gummerus, Helsinki 1948.

Kirjoittaja toimii yleisen historian yliopisto-opettajana.